

ҚҰНДЫЛЫҚ ТЕОРИЯЛАРЫ ЖӘНЕ САЯСАТ ПЕН ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАТЫНАСЫ

А.Н. Алтайбаева, Ғ.Т.Телебаев

АНДАТПА

Құндылықтар адамзат тарихының түрлі кезеңдерінде уақыт қажеттіліктеріне сәйкес мәнге ие болып қоғамның дамуына ықпал ететін негізгі фактор ретінде қарастырылады. Құндылықтар – белгілі бір уақыт кезеңінде өмір сүрген қоғамның және оның мүшелерінің қалаулары мен ұмтылыстарын қамтитын қажеттіліктер. Қоғамда қабылданған құндылықтар қоғам мүшелерінің басынан өткерген оқиғалардан алған тәжірибелері нәтижесінде пайда болады және уақыт өте келе олардың жеке адамдардың мінез-құлқын қалыптастыруына әсер етеді. Сондай-ақ, құндылықтар қоғамның қызметінің жалғасуын қамтамасыз ететін бақылау механизмі ретінде қызмет етеді және қоғамдағы әртүрлі топтарды ажырататын критерийлерді анықтайды. Құндылықтар қоғамға лайықты ой мен мінез-құлық көзін қамтамасыз ете отырып, қоғамға қажетті өлшемдерді анықтап, оны соған бағыттайды. Қоғамдық құндылықтардың ажырамас құрамдас бөлшегінің бірі ретінде саяси құндылықтарды есептеуге болады. Саяси құндылықтар – бұл жеке адамның немесе қоғамның саяси сенімдері мен мақсаттары, олардың санасында белгілі бір мағыналардың, қағидалар мен құбылыстардың тұрақты жағымды мәнін көрсететін және саясат әлеміндегі бағдар болып табылады. Мақаламызда, құндылықтар ұғымы, теориялары және бұл теориялының жіктеуі, сонымен қатар «саяси құндылық ұғымы», саясат пен құндылық қатынастары зерделенеді.

Түйін сөздер: қоғам, құндылық, құндылық теориялары, қоғамдық құндылық, саясат, саяси құндылық.

Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Алтайбаева А.Н.,
ayaulym-91@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Алтайбаева А.Н.,
Телебаев Ғ.Т.
Құндылық теориялары
және саясат пен құндылық
қатынасы // Адам әлемі.
– 2024. – №4 (102).
– Б. 117-124.

Теории ценностей и взаимосвязь политики и ценностей

Аннотация. Ценности рассматриваются как основной фактор, способствующий развитию общества, приобретая значение в соответствии с потребностями времени на различных этапах истории человечества. Ценности – это потребности, включающие в себя желания и стремления общества и его членов, живших в определенный период времени. Ценности, принятые в обществе, возникают в результате опыта, полученного членами общества в результате пережитых ими событий, и со временем влияют на формирование ими поведения индивидов. Ценности также служат механизмом контроля, обеспечивающим продолжение деятельности общества, и определяют критерии, отличающие различные группы в обществе. Предоставляя обществу источник достойных мыслей и поведения, ценностные ориентиры определяют критерии, необходимые обществу, и направляют его на это.

Политические ценности можно считать неотъемлемыми составляющими общественных ценностей. Политические ценности-это политические убеждения и цели личности или общества, отражающие в их сознании устойчивую положительную сущность тех или иных смыслов, принципов и явлений, являющихся ориентирами в мире политики. В статье изучаются понятие ценностей, теории, классификация теорий, а также понятие «политическая ценность», отношения между политикой и ценностями.

Ключевые слова: общество, ценность, теории ценности, общественная ценность, политика, политическая ценность.

Theories of Value and the Relationship of Politics and Value

Abstract. Values are considered as the main factor contributing to the development of society, having significance according to the needs of time in different periods of human history. Values are needs that encompass the desires and aspirations of a society and its members at a particular time. The values accepted in a society arise as a result of the experiences of the members of that society and over time they influence the formation of the behavior of individuals. Additionally, values serve as a control mechanism that ensures the continuation of society and determine the criteria that distinguish different groups in society. Values, by providing a source of appropriate thinking and behavior for society, determine the dimensions necessary for society and direct it to them.

Political values can be counted as one of the integral components of social values. Political values are the political beliefs and goals of an individual or society, which in their minds reflect the permanent positive value of certain meanings, principles and phenomena and are a guide in the world of politics.

In our article, the concept of values, theories and the classification of these theories, as well as the concept of political value, the category of the concept of political value, the relation between politics and values are studied.

Key words: Society, Value, Theories Of Value, Social Value, Politics, Political Value.

Kipicne

Құндылық ұғымы философия, антропология, психология, теология және әлеуметтану сияқты ғылым салаларында талқыланатын маңызды термин болып табылады. Құндылықтар тақырыбының тарихы ежелгі дәуірден бастау алып бүгінгі күнге дейін қоғамда және ғылым саласында маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Демокрит, Эпикур, Платон, Аристотель, Дж.Бруно, Т.Гоббс, Д.Дидро, Г.Лейбниц, Ф.Бэкон, И.Кант, Г.Гегель еңбектерінде құндылық ұғымының талдаулары орын алған [1, 153 б.]. Құндылықты шығыс ойшылдары Әбу Райхан Беруни, Әбу Әли ибн Сина, Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, М.Қашқари, Ж.Баласағұн еңбектерінде құндылықтар адамның рухани-адамгер-шілік қасиеттерін, адамның рухани жетілуі-не көмектесетін ұғым ретінде түсіндіріледі.

Құндылық ұғымын зерттеу ХІХ ға-сырдың 60-80 жылдарында Вильгельм Виндельбанд, Генрих Рикерт, Рудольф Лотце, Вильгельм Дильтей еңбектерінің негізгі тақырыптары болды. Виндельбанд, құндылықты қоғамға және жал-пыға бірдей қажетті ұғым ретінде қарастырады. Рикерттің пікірі бойынша, құндылық – адамдардың қалауларынан тұратын материалдық әлемнен тәуелсіз қажеттіліктері деп есептесе, Лотценің ойынша құндылықтар – қоғамдағы міндеттіліктер болып табылады [2, 9 б.].

Құндылықтар қоғамның әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани дамуының нәтижесі ретінде саналады. Құндылықтар белгілі бір кезеңде өмір сүрген қоғам мүшелерінің рухын, арман-тілектерін, қалаулары мен ұмтылыстарын қамтиды. Қоғамның мақсаттар мен мүдделері үшін жалпы қабылданған барлық қағидалар құндылықтар ретінде қарастырылады. Басқаша айтқанда, топ немесе жеке адам қалаған қалаулардың бәрі құндылық

ретінде қарастырылады. Құндылықтар әлеуметтік тәртіптің маңызды элементі болып табылатын нормалар болып табылады. Құндылықтар қоғамдық құрылымды қалыптастыруда белсенді рөл атқаруы арқылы жеке адамның мінез-құлқына және қоғамға да әсер етеді. Қоғам қалыптастыратын құндылықтар көптеген элементтерді қамтиды. Жеке адам өзі өмір сүріп жатқан қоғамның құндылықтары арқылы өзінің мақсаты мен бағытын анықтайды. Жеке тұлғаның өзі өмір сүретін қоғамда үйлесімді әлеуметтік өмірді құра білуі құндылықтардың функционалдық ерекшеліктерімен тығыз байланысты.

Белгілі бір қоғамның рухани мәдениеті, әдебиеті мен өнері, ғылым мен техникасы, әлеуметтік жағдайы және т.б жетістіктері сол қоғамдағы халықтың ұлттық құндылықтары жүйесін құрайды. Қоғамдық құндылықтар сол қоғамды құраушы халықтың (ұлттың және этностардың) өзіндік санасының ерекшеліктеріне байланысты да қалыптасады. Қандай да бір қоғамдағы құндылықтар қабылданған жалпыадамзаттық құндылықтан бөлек белгілі бір ұлттардың өзіндік ерекшеліктеріне негізделген құндылықтарымен ажыратылады. Бір қоғамды екінші бір қоғамнан ажырататын негізгі ерекшеліктердің бірі де ұлттық сана. Ұлттық сананың қалыптасуы түрлі факторларға негізделеді, атап айтсақ; халықтың өмір сүру образының әлеуметтік-экономикалық және тарихи жағдайлары; қоғамның этникалық құрылымы, салт-дәстүрлер, діни көзқарастар, халықтың көш-қон процесі, қоғамдағы этникааралық қарым-қатынастар, мемлекет және оның институттары, отбасы, білім беру жүйесі, мәдени мекемелер және т.б. [3, 308 б.].

Құндылықтар дегеніміз – адамзат үшін маңызды болып табылатын формалардың, заттардың, оқиғалардың, процестердің,

жағдайлардың, қасиеттердің, талаптардың құндылық өлшемін білдіретін ұғым. Уақыттың өзгеруімен құндылықтардың мазмұны мен мағынасы өзгеріп отырады. В.Винделюбанд, Г.Риккертдің пікіріне сәйкес, құндылықтар кеңістік пен уақыттан тәуелсіз болатын өзіндік бір әлем қалыптастырады [1, 154 б.].

Құндылық – адам ұмтылуы тиіс мақсаттарға қатысты нормалар мен идеалдармен, жалпы қабылданған сенімдермен қатар адам мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі. Дробницкий О.Г. құндылық мәселесі әдетте адамға көрінетін екі аспектіні анықтайды [4, 224 б.]. Сондай-ақ, құндылық – әлеуметтік өмірде нормативтік жүйені құрудың екі маңызды факторы деп айтуға болады. Нормалар – бұл санкциялары бар ережелер жүйесі. Бұл жағдайда құндылықтар «қоғамдық өмірді реттейтін нормалар шеңберінде іске асырылатын және тиімді болатын жалпы және абстрактілі субъектілер болып табылады. Нормалар негізінен мәдениет құндылықтарды көрсететін мінез-құлық ережелері болып табылады [5, 50-52 б.]. Құндылықтар мен нормалар әрбір қоғамның негізгі мәдени құрамдас бөлігін құрағанымен, егер нормалар құндылықтарға сүйенбесе қоғам ішінде үйлесімсіздік болады. Яғни, қоғамдық нормалар қоғамның құндылықтарымен үйлесуі қажет. Бұл тұрғыда құндылық-норма қатынасы әлеуметтік бақылау функциясын атқарады деп айтуға болады. Бұл екі ұғымның ең үлкен айырмашылығы – бұл мәннің нормаға қарағанда жалпы және абстрактілі сипатқа ие болуы деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, құндылық ұғымы норманы да қамтиды [5, 53 б.].

Материалдар мен зерттеу әдістері

Тарихтың қай кезеңінде болмасын әрбір қоғам сол қоғамды құрайтын мүшелері және түрлі әлеуметтік топтардың мақсат, мүдделері және бағыттары анықтайтын ортақ құндылықтарымен ерекшелінеді. Құндылықтар тарихи кезеңдерге, қоғамдағы қалыптасқан өзгерістерге байланысты мәні мен мазмұны өзгеріске ұшырап отырды. Бастапқыда қоғамдық құндылықтар бірегей ұғым ретінде қабылдана, уақыт өте келе құндылықтардың жіктелуі нәтижесінде саяси құндылық ұғымы да қалыптасты. Адамзат тарихында қоғам дамуының әрбір сатысында құндылықтардың сипаты да ауысып отырды. Мысалы: индустриялық қоғамда құндылық материалдық сипатта болса, постиндустриялық қоғамда құндылық материалдық емес, яғни, ақпарат ретінде қарастырылды [6, 73 б.].

Құндылық теориялары және құндылықтардың саясатпен қатынасын зерттеуге қатысты мақаламызда: құндылықтар ұғымы мен теориялары, құндылық теорияларының жіктеуі, сондай-ақ саяси құндылық ұғымы мен категориялары, саясат пен құндылық қатынастарын қарастыруда салыстырмалы-тарихи әдісін негізге алады. Сонымен қатар, зерттеуде тарихи талдау, саралау, деректанулық сыни әдістері де қолданылды. Құндылық туралы ұғымды түсінудің әртүрлі теорияларын қарастырғанда жүйелі түрде талдау әдісі және бұл теориялардың жіктелуінде салыстырмалы-сыни талдау әдістері де қолданылады.

Құндылық теориялары және жіктелуі

Жалпы қоғамның қай түрі болмасын барлық әлемнің барлық халықтарына тиесілі, яғни жалпыадамзаттық құндылықтары болады; бұл құндылықтар: бостандық, бейбітшілік, әлеуметтік теңдік, ағартушылық, руханият, сұлулық, жақсылық, адамгершілік, демократия, құқықтық қоғам, құқықтық мемлекет, гендерлік теңдік және т.б. [1, 156 б.].

Әлеуметтік ғылымдарда құндылықтарды зерттеудің негізгі үш бағыты бар: тарихи-антропологиялық, әлеуметтік-мәдени және мәдени-философиялық. Тарихи-антропологиялық тәсілде, құндылықтар адамдарды басқа жанды әлемнен ажырататын мәдениеттің бір түрі ретінде қарастырылады. Мәдени-философиялық тәсілде құндылықтар – қоғамды құрайтын түрлі әлеуметтік топтардың қоғамдық идеялары ретінде кәрініс табады және жалпы адамзаттың өмірлік қызметінің нәтижесі деп санайды. Құндылықтар қоғам мүшелері арасындағы қарым-қатынасты әлеуметтік реттеуде негізгі фактор болып есептеледі [2, 9-10 б.].

Әлеуметтік өмірдің барлық дерлік саласында тұлғаны бағыттайтын құндылықтардың әртүрлі анықтамаларымен қатар әртүрлі классификациялары бар Төменде Хофсед, Шварц, Рокич, Лейхентритт және Реттигтің теорияларына тоқталып өтеміз. Хофседтің пікірінше, адамдарың мінез-құлқына олардың өмір сүрген орта жағдайы әсер ететінін айтады. Хофседтің ойынша, адамның мінез-құлқын анықтау үшін индивидтің психикалық систематикасын және өмір сүретін ортасын білу маңызды деп таныған ғалым 66 елдегі 100 мыңнан астам адамды зерттеу нәтижесінде индивидуализм мен коллективизмнің негізгі белгілерін ашуға тырысты. Хофседтің пікірінше,

индивидуалистік мәдениеті қалыптасқан адамдар өздерінің күш-қайратына сенсе, ал ұжымшылдық мәдениеті бар адамдар өздерінің жетістіктерін өздері өмір сүрген ортамен байланыстырады [7, 52 б.].

Ш. Шварцтың теориясы бойынша құндылықтар сандық сипаттамасы бойынша жіктелген. Бұл теория бойынша әлемдік қауымдастықта әрбір ел жеті өлшемнен тұратын құндылық бойынша бағаланады: үндестік, тиістілік, иерархия, шеберлік, теңқұқықтық, қызба және зияткерлік автономия. Осы өлшемдер бойынша Шварц елдерді аумақтық-мәдени топтарға бөлді [2, 12 б.].

Жалпы құндылықтарды Шварц құндылықтарды он топқа топтастырады:

1. Билік: әлеуметтік жағдай, адамдар мен ресурстарды бақылау күші

2. Жетістік: әлеуметтік стандарттарға негізделген жеке жетістікті бағдарлау

3. Гедонизм: өмірден қанағаттануға бағдарлану

4. Ынталандыру: өмірді мәнді ету үшін жаңа ізденістер іздеу

5. Өзіндік бағыт: ойлау мен іс-әрекеттегі тәуелсіздік

6. Әмбебаптық: түсіністік, толеранттылық және барлық адамдарға деген сенім және табиғаттың игілігіне қамқорлық жасау

7. Қайырымдылық: жақын адамдарының жақсылығын іздеу және дамыту

8. Дәстүрлілік: мәдени немесе діни әдет-ғұрыптар мен идеяларды құрметтеу және адалдық.

9. Сәйкестік: басқаларға зиян келтіретін және әлеуметтік үміттерге қайшы келетін әрекеттерді шектеу.

10. Қауіпсіздік: қоғамның тыныштығы мен сабақтастығы [5, 48-49 б.].

Лейхтентритт және Реттигтің классификациясына сәйкес құндылықтар өмір сүру кеңістігі мен өмір сүру сапасы бойынша төрт бөлікке бөлінеді:

1. Физикалық биологиялық құндылықтар: организм, сыртқы көрінісі, денсаулығы, энергиясы, дамуы, төзімділігі пен қабілеті.

2. Әлеуметтік-психологиялық құндылықтар: туралық, басқарушылық, еркіндік.

3. Отбасылық өмірлік құндылықтар: жанашырлық, адалдық, тәуелділік, құрмет.

4. Әлеуметтік өмір өрісінің құндылықтары: сабақтастық, мұраттар, дәстүр, әділдік, тәртіпті сақтау, қадір-қасиет және мұра болып жіктеледі.

Рокич болса, құндылықтардың екі түрін: мақсаттық мәндегі және құралдық мәндегі құндылықтар ретінде әрқайсысы 18 элементтен тұратын 36 құндылықты

тізбектейді. Мақсаттық құндылықтар «жайлы өмір» және «өзін-өзі бағалау» сияқты өмірдің негізгі мақсаттарын білдіреді, ал құралдық құндылықтарға ашықтық, кешірімділік сияқты мақсаттар кіреді [5, 47 б.].

Рокичтің жіктеуіндегі «мақсатты құндылықтар»:

1. Мәңгілік өмірге сену (діни сенім)

2. Отбасы

қауіпсіздігі

3. Бейбіт әлем

4. Жетістік сезімі

5. Даналық

6. Теңдік

7. Шынайы

достық

8. Сұлулық әлемі

9. Қызықты да

мәнді өмір

10. Ішкі әлеміңмен үйлесімділік

11. Өзін-өзі

құрметтеу

12. Бақыттылық

сезімі

13. Саналы

махаббат

14. Бостандық

15. Жайлы өмір

16. Әлеуметтік тану

17. Ұлттық

қауіпсіздік

18. Хоббилар

Ал мақсаттық құндылықтарға апаратын «құралдық құндылықтар» болса төмендегідей:

1. Тәуелсіздік

2. Кешірімділік

3. Батылдық

4. Адалдық

5. Зияткерлік

6. Ақыл-ойы кең

7. Қиял күші мықты

8. Амбициялылық

9. Мойын-

сұнушылық

10. Өзін-өзі

басқару

11. Әдептілік

12. Логикалық

13. Қабілеттілік

14. Көңілділік

15. Сүйіспеншілік

16. Жауаптылық

17. Тазалық

18. Көмек көрсету

Құндылықтарды белгілі бір салаларға байланысты да бөлуге болады. Осы салалардың бірі саясаттану болып табылады, мұнда құндылықтар «саяси құндылықтар» ретінде қарастырылады. Рокичтің пікірінше, салалық құндылықтар адамдардың жеке құндылықтарынан тәуелсіз емес және жеке адам құндылықтары саяси негізгі құндылықтарды ұйымдастырады. Бұл тұрғыда негізгі құндылықтар адамдарды әлеуметтік контексте олар үшін пайдалы болуы мүмкін идеологияларды немесе саясаттарды таңдауға итермелейді [7, 52 б.].

Жоғарыда келтірілген анықтамалар мен классификацияларды қарастыра отырып, жеке тұлға өзінің әлеуметтену процессінде қоғамда қалыптасқан стандарттарды, яғни нормалар мен құндылықтарды қабылдау арқылы қоғамдық құндылықты роліне әсер ете алатынын байқаймыз.

Құндылықтарды зерттеудің ең ауқымды жобасы ретінде 1981 жылдан бастап жүргізіліп келе жатқан дүниежүзі-

лік «Құндылықтарға дүниежүзілік шолу» (World Values Survey) тақырыбындағы жобасын айта аламыз. Бұл жоба адамдардың құндылықтары жөнінде, бұл құндылықтардың уақыт өте өзгеретіндігін және бұл өзгеріске әсер ететін әлеуметтік және саяси себептерді зерттейтін дүниежүзілік ғылыми-зерттеу жобасы болып табылады. 1981 жылдан бастап 100-ге жуық өкілетті елде сауалнамалар арқылы жүргізілген жобада қойылған негізгі сұрақтар: жаһандандудың ықпалы, қоршаған ортаға қатынас, демократияны қолдау, шетелдіктер мен этникалық азшылықтарға толеранттық, гендерлік теңдікті қолдау, дін орны мен діншілдікті өзгерту, жұмыс, отбасы, саясат, ұлттық бірегейлік және мәдениет. Сонымен қатар, құндылық тақырыбына қатысты 2006 жылдан бері ТМД елдерінде жүргізіліп келе жатқан «Еуразиялық мониторинг» халықаралық зерттеу агенттігінің зерттеулері де бұл тақырыптың мәнін ашуға көмектесті деп айта аламыз [2, 11-12 б.].

Саясат пен құндылық қатынасы және саяси құндылық

Белгілі бір қоғамның дамуына түрлі мәдениеттер, этникалық топтар, әлеуметтік жүйелер, тілдердің әртүрлі-лігі секілді факторлар әсер етеді. Бұл әртүрлілік сол қоғамда әлеуметтік, қоғамдық және саяси құндылықтардың өзіндік жүйелерін қалыптастырады. Қоғамдық құбылыстардың құрылымына негізделген қоғамдық-саяси құндылықтар: қоғамдық тәртіп, бейбітшілік, қауіпсіздік, бостандық, теңдік, әділдік секілді құндылықтарды жатқызуға болады. Қоғамның әлеуметтік стратификациясының әр саты-сындағы әлеуметтік топтардың саяси құндылықтарын ажыратуға болады. Сондай-ақ, құндылықтар макродеңгейде және мемлекеттік деңгейде қалыптасып дамиды. Саяси құндылықтардың екі деңгейі қарастырылады. Микроқоғам деңгейінде саяси құндылықтар белгілі бір әлеуметтік топтың (партияның, таптың, әлеуметтік топтың және т.б.) мүдделері мен қажеттіліктерін көрсететін әлеуметтік-саяси қатынастар саласындағы мақсаттардың, көзқарастардың, идеалдардың жиынтығы. Макроқоғамды бұл құндылықтың бағалану аясы мемлекеттік деңгейге көтеріледі, яғни саяси құндылықтар жүйесі идеологиялық жүйеге айналады [9, 287 б.].

Құндылықтар дегеніміз қоғамдағы жеке адамның немесе әлеуметтік топтың жоспарланған игі мақсаттарына апаратын бағыт бағдарлар. Жеке құндылықтар жеке адамның биологиялық, әлеуметтік және

психологиялық қажеттіліктерімен байланысты болады. Құндылықтар қоғамдағы идеологиялық негіздердің қалыптасуына әсер ете отырып саяси құндылықтың негізін қалайды [8, 35 б.]. «Саяси құндылық» түсінігі жеке адам өзін жалпы әлемге және соған қатысты оқиғаларға, институттарға, субъектілерге, әлеуметтік немесе саяси функцияларға бағдарлау үшін қолданатын ұғым ретінде қабылданады. Яғни, «құндылық» - бұл жеке адамның өз өмірін басқару немесе қоғамдық және саяси өмірге мән беру кезіндегі пікірінің, көзқарасының, ойы-ның және әсерінің жиынтығы. Азаматтар өздерінің саясатқа деген қалауларын хабардар ету, мемлекеттік басқарушыларды бағалау және дауыс беру үшін өздерінің негізгі саяси құндылықтарына сүйенеді [8, 35 бб.].

Саяси құндылықтар ғылымда кейіннен зерттеген термин болса да құндылық ретінде мәндес мәтіндер ежелгі дәуіргі ойшылдарының еңбектерінде демократия, азаматтардың теңдігі туралы, идеалды мемлекеті туралы, мемлекет т.б. секілді ұғымдар құндылықтар ретінде түсіндіріледі. Ортағасырлық ғалымдардың еңбектерінің көбінде ең жоғары игілік Құдай деп қарастырып саяси құндылық ретінде де қарастырады. Ал ағарту дәуірінде азаматтар үшін құндылықтар ретінде табиғи құқық және қоғамдық келісім теориялары, мемлекет концепциясы, азаматтық теңдік идеясы және т.б. ұғымдары пайда болды [9, 284-285 б.].

«Саяси құндылықтар» ұғымы либералдық және социалистік саяси ойлардың пайда болуымен байланысты 19 ғасырда қолданыла бастады. Саяси құндылықтар теориясы Р.Инглехарт, Л.Халман, С.Шварц, Р.Эриксон, О.Шпенглердің, А.Тойнбидің, Г.Алмондтың, С.Вербаның, Н.Я.Данилевский, В.П.Тугаринова, Г.И.Саганенко, В.А.Ядов, Г.Г.Дилигенский, В.П.Тугаринов, В.Н.Мясищев пен Д.Н.Узнадзеңің еңбектерінің негізгі тақырыптары болды [9, 285 б.].

Адамзат тарихындағы көзқарастардың және мінез-құлықтардың өзгеруі қоғамдарды саяси өзгерістерге алып келді. Құндылық басымдықтарының бұл өзгеруі саясаттанудағы құндылықтар мәселесінің өзектілігін арттырды. Бүгінгі таңда саясаттануда құндылықтарды зерттеу екі кезеңде бөлінеді. Бірінші кезең – саяси мінез-құлықты зерттеу. Бұл бағыттағы алғашқы үдерісті саяси мәдениетпен түсіндіруге тырысты. Саясаттану саласында құндылық зерттеулерінің артуына ықпал еткен екінші кезең – Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі саяси көзқарастар мен мінез-құлықтардың

өзгеру кезеңіне сәйкес келеді [7, 53 б.].

Қазіргі демократиялық елдерде негізгі саяси құндылықтардың нақты ортақ анықтамасы болмаса да, бұл бағытта біршама анықтамалары бар. Хейвудтің пікірінше, құндылықтар – бір қоғамда болуы керек моральдық принциптерді немесе идеалдарды білдіреді, ал саяси құндылықтардың мысалдарына «әділдік», «бостандық», «адам құқықтары», «теңдік» және «толеранттылық» жатады. Саясаттанушылар негізінен «негізгі саяси құндылықтар» деп атайтын саяси саладағы қарым-қатынастарда туындайтын эгалитаризм, адам құқықтары, нәсілшілдік ұғымдарын есептейді. Басқа бір көзқарас бойынша, сайлау, сөз бостандығы және демократияның сабақтастығы сияқты саяси құндылықтар саяси құндылықтар деп саналады. Басқа бір анықтамаға сәйкес, саяси құндылықтар саясат пен қоғамға қатысты кеңінен қолданылатын және тұрақты мақсаттар ретінде анықталады. Қортындылай келе, саяси құндылықтарды «жеке адамның саяси өмірді түсіну кезіндегі барлық пікірлері, көзқарастары, ойлары мен әсерлері» деп түсіндіруге болады [10, 122 б.].

Саяси құндылықтар - бұл жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың, таптардың және қоғамның өзара қарым-қатынасын білдіретін саяси қажеттіліктердің идеялары [4, 225 б.]. Саяси құндылықтар категориясына саяси құқықтар ұғымы да жатады. Саяси құқықтар азаматтардың мемлекет ісін басқаруға, мемлекеттік органдарға сайлануға, сайлауға қатысуын қамтамасыз ететін құқықтар болып табылады. Сонымен қатар, адам құқықтары мен бостандықтары қоғам мен мемлекет дамуындағы негізгі басты бағыттарды айқындайды. Сонымен қатар, адам қоғамдағы қалыптасқан саяси құқықтық институттар арқылы өзін-өзі танытуға, әрі мемлекет пен қоғам өміріне қатысуға мүмкіндік алады. Азаматтар қоғамдағы саяси билікке қатынасын саяси партиялар мен қозғалыстар құру арқылы өз мүделері мен қажеттіліктерін білдіріп отырады.

Саяси құндылықтар адамның, әлеуметтік топтың санасында сәйкес идеялар, мақсаттар, нормалар түрінде рухани өмірдің өнімі ретінде пайда болады және қызмет етеді. Саяси құндылық: қоғамдық тәртіп, бейбітшілік, қауіпсіздік, бостандық, теңдік, әділдік, адамгершілік секілді ұғымдарымен де түсіндіріледі. Саяси құндылықтар – бұл жеке адамның немесе қоғамның саяси сенімдері мен мақсаттары, олардың санасында белгілі бір мағыналардың, қағидалар мен құбылыстардың тұрақты

жағымды мәнін көрсететін және саясат әлеміндегі бағдар болып табылады. Саяси құндылықтарға сәйкес жүріп жатқан елдерде саяси режим тұрақты болады. Керісінше, дамуы құндылықтар жүйесінің түбегейлі өзгеруімен байланысты болатын елдерде саяси үдеріс өткір идеологиялық және саяси қайшылықтармен сипатталады. Саяси құндылықтар үнемі пайда болады, таралады, белгілі бір уақыт аралығында қызмет етеді, жойылады, қайтадан пайда болып отыратын процесстерден тұрады. Яғни, олар әлеуметтік құрылымда әлеуметтік топтардың, қауымдастықтың, таптардың және олардың саяси өкілдіктерінің идеялар-құндылықтары ретінде қызмет етеді. Саяси құндылықтар жүйесі әрқашан ұйымдасқан әлеуметтік күш ретінде қандай да бір әлеуметтік топтың құндылықтарының жиынтығы түрінде пайда болады [4, 226 б.].

Қорытынды

Қазіргі әлем құндылықтардың бұрын-соңды болмаған жылдам өзгеруімен, көптеген дәстүрлі идеялардың күйреуімен, бұрын өзгермейтін деп саналатын нәрселердің көпшілігінің құнсыздануымен сипатталады және керісінше, көптеген процестер мен құбылыстар өзгеріп жаңа құндылықтар пайда болуымен де ерекшеленеді. Құндылық ұғымы қажеттіліктерді, тілектерді, борыштарды, моральдық міндеттемелерді және басқа да көптеген таңдаулы бағыттарды білдіреді. Құндылықтар – жеке адамдардың өз мақсаттарын анықтауға көмектесетін, олардың іс-әрекеттерін бағыттайтын, пайымдаулардың қалыптасуына ықпал ететін және жақсы-жаман, дұрыс-бұрыс сияқты таңдау жасауға бағыттайтын бір бағдар ретінде де түсіндіріледі.

Қоғамдық құндылықтың бір бөлшегі ретінде саяси құндылықтар жеке адамның әлеуметтік және жеке тәжірибесінің арақатынасы негізінде қалыптасатын идеологиялық және идеологиялық емес сипатқа ие болуы мүмкін. Қоғамның дамуында қоғамдық институттардың қызметінің маңызы зор екені белгілі. Бұл институттар өз құндылықтарымен қоғамның жұмыс істеуіне көмектесумен қатар, қоғамдық бірлік пен келісімді қамтамасыз етеді. Жеке тұлғаның әлеуметтену процесінде үйренетін құндылықтарының көпшілігі институттардан арқылы қалыптасады.

Қорытындылай келе, қандай да бір қоғамның дамуына түрлі факторлар әсер етеді. Бұл факторлар мәдениеттер, этникалық топтар, әлеуметтік жүйелер,

тілдер т.б. секілді әртүрлі болуы мүмкін. Қоғамдық құрылымның әртүрлілігі сол қоғамның әлеуметтік, қоғамдық және саяси құндылықтардың өзіндік жүйелерін қалыптастырады. Сәйкесінше, әр қоғамда құндылықтардың басымдылық берілу дәрежесі де әрқилы болады. Дегенмен жалпыадамзаттық құндылық ұғымы бар секілді, кең тараған саяси құндылықтардың да негізгі категориялары да бар. Бұл категориялар: қоғамдық тәртіп, бейбітшілік, қауіпсіздік, бостандық, теңдік, әділдік секілді құндылықтар болып табылады. Жоғарыда атап өткеніміздей ғалымдардың құндылыққа қатысты зерттеу еңбектерімен қатар дүниежүзілік құндылықтарды зерттеудің арнайы жобалары да қоғам құндылықтары туралы зерттеу еңбектерімен толықтырып отырады [11]. Демократиялық бағытта дамуды көздейтін қоғамдар аталған категорияларды саяси құндылық ретінде қабылдағанын әлемдік тәжірибеден көре аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1 Таирова Б.Л. Құндылықтар мәселесін зерттеудің философиялық мәні // *Dulaty University Хабаршысы*. – 2024. – №2. – Б. 153-159.

2 Николаева О.В., Маулитов А.Е. «Қазақстандық құндылықтардың қалыптасу ерекшеліктері» әдістемелік құрал // Особенности формирования казахстанских ценностей: учебное пособие. – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2016. – Б. 4-31.

3 Ғабдолла Т.Ғ., Русланұлы Р. Ұлттық құндылықтар – ұлт тарихы // Қазақстан халқының мәдени құндылықтары: әлемдік тәжірибе мен заманауи үрдістер контекстінде сақтау және дамыту // Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның жинағы. – Алматы, Қазақстан, 2003. – Б. 307-310.

4 Абдигалиева Г.К., Турабекова Б.Б. Политические ценности как фактор социально-политической интеграции // *KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series*. – 2016. – No.3 (57). – С. 223-229.

5 Yüce Nefide. Modernleşme Sürecinin Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: Diyarbakir Örneği // *Türkiye Cumhuriyeti. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı // Doktora Tezi*. – Ankara. – 2023.

6 Исаева М.И., Исабаева Н.М., Шимаева С.М., Ешпанова Д.Д. Цифрлық түркі әлемі және Қазақстанның ақпараттық дискурсы // *Адам әлемі*. – 2024. – No 1 (99). – Б. 73-81.

7 Vural Yavuz. Parlamento Sistemine Dönüş Tartışmalarının Siyasi Değerler Açısından Analizi // T.C Kocaeli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı // Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı // Yüksek Lisans Tezi. – Kocaeli, 2023 // [Электронды ресурсы] URL: [ni.jsp \(Қаралған күні: 08.09.2024.\)](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYe-</p>
</div>
<div data-bbox=)

8 Степанищенко О. В. Понятие и природа политических ценностей // [Электронды ресурсы] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-priroda-politicheskikh-tsennostey> (Қаралған күні: 23.08.2024.)

9 Demirtaş Mehmet Can. Siyasal değerlerin seçmen davranışlarına yönelik etkileri üzerine bir araştırma // *Kırklareli Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. – 2017. – Cilt: 6 – Sayı: 1. – S. 33-52.

10 Çaha Ömer. Bir Sivil Beraberlik Olarak Devlet // *Liberal Düşünce Dergisi*. – 2017. – 22 (87). – S. 121-134.

11 Сайт Всемирного обзора ценностей // [Электронды ресурсы] URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp> (Қаралған күні: 30.09.2024.)

Transliteration

1 Tairova B.L. Qundylyktar masesin zertteudin philosophyalyk mani [The philosophical significance of studying the issue of values] // *Dulaty University Khabarshysy*. – 2024. – No. 2. – B. 153-159. (in Kaz)

2 Nikolaeva O.V., Maulitov A.E. "Qazakhstandyq qundylyktardyn kalyptasu erekshelikteri" adistemelik qural [Methodological tool "Features of the formation of Kazakhstani values"] // Osobennosti formirovaniya kazakhstanskikh tsennostey: uchebnoye posobiye. – Astana: «Zhastar» GZO. – 2016. – B. 4-31. (in Kaz)

3 Gabdolla T.G., Ruslanuly R. Ulttyq qundlyqtar – ult tarihi [National values - national history] // Qazaqstan halqynyn madeni qundlyqtar: alemdik tajiribe men zamanauy urdister kontekstinde saqtaw jane damitu // Halyqaralyq gilimi-praktikalik konferenciyanin jinagi. – Almati, Qazaqstan, 2003. – B. 307-310. (in Kaz)

4 Abdigaliyeva G.K., Turabekova B.B. Politicheskije tsennosti kak faktor sotsial'no-politicheskoy integratsii [Political values as a factor in socio-political integration] // *KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series*. – 2016. – No.3 (57). – S. 223-229. (in Russ)

5 Nefide Yuçe. Modernleşme Sürecinin Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: Diyarbakir Örneği // *Türkiye Cumhuriyeti. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı // Doktora Tezi*. – Ankara. – 2023. (in Turkish)

6 Issayeva M.I., Isabaeva N.M., Shimaeva S.M., Eshpanova D.D. Cifirly turku alemi jane Qazaqstanın aqparattıq diskursy [The Digital Turkic World and Kazakhstan's Information Discourse] // *Adam alemi*. – 2024. – No 1 (99). – B. 73-81. (in Kaz)

7 Yavuz Vural. Parlamento Sistemine Donus Tartismalarinin, Siyasi Degerler Acisindan Analizi [Analysis of the Debates on Returning to the Parliamentary System in Terms of Political Values] // T.C Kocaeli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı // Yüksek Lisans Tezi. – Kocaeli, 2023 // [Jelektrondy resurs] URL: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYe->

gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (Qaralgan kuni: 08.09.2024.) (in Turkish)

8 Stepanishchenko O. V. Ponyatiye i priroda politicheskikh tsennostey [The concept and nature of political values] // [Jelektrondy resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-priroda-politicheskikh-tsennostey> (in Russ)

9 Demirtas Mehmet Can. Siyasal degerlerin secmen davranislarina yonelik etkileri uzerine bir arastirma [A study on the effects of political values on

voting behavior] // *Kirklareli Universitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakultesi Dergisi*. - 2017. – Cilt: 6 – Sayı: 1. – S. 33-52. (in Turkish)

10 Çaha Ömer. Bir Sivil Beraberlik Olarak Devlet [The State as a Civil Union] // *Liberal Dusunce Dergisi*. – 2017. – 22 (87). – S. 121-134. (in Turkish)

11 Sayt Vsemirogo obzora tsennostey [World Values Survey website] // [Jelektrondy resurs] URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp> (Qaralgan kuni: 30.09.2024.) (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Аяулым Нұрболдықызы Алтайбаева

PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: ayaulym-91@mail.ru, ORCID: 0009-0007-3323-1832

Ғазиз Тұрысбекұлы Телебаев

профессор, философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, telebaev@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1343-9867

Аяулым Нурболдиевна Алтайбаева

PhD докторант, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: ayaulym-91@mail.ru, ORCID: 0009-0007-3323-1832

Ғазиз Турысбекович Телебаев

профессор, доктор философских наук, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, telebaev@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1343-9867

Ayaulym Altaibaeva

Doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ayaulym-91@mail.ru, ORCID: 0009-0007-3323-1832

Gaziz Telebaev

Professor, Doctor of Philosophical Sciences, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: telebaev@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1343-9867

